

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Ivo Harák, *Nepopulární literatura,* Ústí nad Labem 1999, 220 s.

Książka Iva Haráka zatytułowana *Nepopulární literatura* została wydana w 1999 roku przez Uniwersytet w Ústí nad Labem. Całość zbioru tworzy kilkadziesiąt szkiców krytycznych dotyczących czeskiej literatury dwudziestowiecznej. Większość z prac, wchodzących w skład książki, została wcześniej opublikowana w latach dziewięćdziesiątych w materiałach pokonferencyjnych (np. *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945*) oraz popularnych czasopismach krytycznoliterackich („Obratník”, „Literární noviny”, „Dokořán”, „Akord”, „Host” itd.).

Autor, pracownik uniwersytecki, zajmujący się czeską literaturą najnowszą, zdradza zainteresowanie twórczością mało znaną, zepchniętą na margines literatury oficjalnie akceptowanej przez państwo i czytelników. W ostatnim szkicu książki *Proč je dnes literatura »nepopulární«*, będącym równocześnie artykułem z roku 1997 („Dokořán” 3/9, s. 35–36), Harák podaje w sposób bezpośredni powody niepopularności „ambitniej” literatury wśród współczesnych odbiorców, a w sposób pośredni powody jego zainteresowania właśnie tą literaturą. Winą za odrzucenie literatury na obrzeża kultury, masowo rozpowszechnianej i powszechnie akceptowanej, obarcza on strukturę współczesnego świata, w którym wszelkie informacje są podawane w taki sposób, że nie muszą podlegać już indywidualnej „obróbce myślowej”, deszyfracji. Tymczasem literatura wymaga od czytelnika wysiłku intelektualnego, często autorefleksji, a przede wszystkim czasu. Niepopularność literatury wynika z tego, że nie przedstawia ona rzeczywistości jako tworu prostego i łatwego w odbiorze w taki sposób, w jaki jest ona prezentowana w mediach. Media nie pomagają w rozpowszechnianiu twórczości literackiej; jeśli już mówi się w nich o nowo powstającej poezji czy prozie, zazwyczaj odbywa się to na marginesie omawiania życia samego twórcy. Literatura przestaje być wartością samą w sobie, staje się we współczesnym świecie jedynie dodatkiem do osoby autora.

Warto prześledzić, jaką literaturę przede wszystkim uznał Autor za tę „niepopularną”, czy w swym podziale kierował się szczególnymi kryteriami. Już przy pierwszym, pobieżnym zetknięciu się z pracą Haráka, rzuca się w oczy fakt, że opisani twórcy to w przeważającej liczbie poeci (przede wszystkim mężczyźni, opisanych kobiet jest stosunkowo niewiele, między innymi: Anna Pammerová,

Pavla Kytlicová, Zdena Salivarová, Jana Michalcová), mniej jest szkiców omawiających dzieła prozatorskie, a najmniej tych, dotyczących krytyki historyczno-literackiej. Powód niepopularności poetów bywa różny. Często jest nim to, że autor bywał wyłączony z oficjalnego obiegu przez komunistyczną władzę, cenzura nie pozwalała mu, aż do lat dziewięćdziesiątych, włączyć się w życie kulturalne. Przymusowe milczenie twórcy doprowadzało do tego, że powszechnie był on nieznanym lub znanym jedynie wąskiemu gronu swych przyjaciół.

Drugą przyczyną niepopularności bywało skomplikowanie stylistyczne i strukturalne niektórych utworów, doprowadzające do tego, że krąg ich czytelników bywał bardzo wąski, a literatura stawała się niezrozumiała nawet dla dobrze wykształconego czytelnika. Zarzut nadmiernego komplikowania struktury wiersza, powielania znanych, a przez to zbanalizowanych motywów poetyckich, nadmiernego ozdabiania utworów, piętrzenia ciągów metafor (czasem zbytnio zintelektualizowanych) często bywa przez Haráka powtarzany. W większości analizowanych przez siebie przypadków podaje on źródła inspiracji twórców, wzorce poetyckie, do których nawiązywali i z których czerpali, zaczynając swą literacką karierę. Autor omawianej pracy nie widzi w owym inspirowaniu się nic złego pod warunkiem, że tomik nie jest kliszą poetycką, sam wnosi do literatury pewne wartości, a jego zawartość jest nowatorska, mimo nawiązań i aluzji do twórczości innych.

Artykuły Haráka nie są „laurkami” poświęconymi pominiętym przez ogół odbiorców literatom. Zwykle koncentruje się on na jednym tomiku lub dwóch zbiorach, które ze sobą porównuje; obok zalet wymienia ich wady, które ostro komentuje. Tak jest choćby w przypadku mało znanego w Czechach Ladislava Nováka, któremu zarzuca on niezrozumiałość, powstającą podczas łączenia konstrukcji eksperymentalnych i awangardowych z elementami tradycyjnymi (poezja surrealistyczna, będąca zarazem grą i mająca zaangażować emocje czytelnika, dlatego jest napisana w taki sposób, by cały czas wymagać od odbiorcy koncentracji i uwagi), podobnie rzecz się przedstawia w przypadku Martina Jirousa, któremu Harák stawia zarzut powielania siebie samego, zamykania się w świecie swych poglądów, nieufności w stosunku do twórców, mających choćby trochę inny punkt widzenia od niego samego.

Autor wytyka poetom niepotrzebne przesycanie wierszy ornamentyką, często pozbawioną świeżego poetyckiego znaczenia. Nie akceptuje takiego języka, który do poezji nie wnosi ze sobą nic nowego. Jest w stanie zaakceptować wulgaryzmy, język mówiony, śmiałe obrazy erotyczne, szokującą metaforykę, ale pod warunkiem, że tworzą one w kontekście utworu nową artystyczną jakość. Stąd wynika sympatia Haráka do twórców awangardowych, undergroundowych; w jego książce pojawiają się nazwiska takich autorów jak właśnie Martin Jirous (w latach sześćdziesiątych związany z zespołem rockowym DG-307, nawiązujący w poezji do twórczości Egona Bondego), Josef Topol (Autor w zbiorze umieszcza dokładną analizę powieści Topola pod tytułem *Anděl*) czy Karel Šebek (dla które-

go literatura jest formą eksperymentu nad sobą samym, terapią, pozwalającą odciążać zmęczoną psychikę).

Oprócz nazwisk mało znanych twórców, debiutujących niedawno, w latach dziewięćdziesiątych, na stronach *Nepopulární literatury* pojawiają się imiona znane doskonale, jak choćby: Petr Bezruč, Milan Kundera, Ivan Slavík czy Josef Škvorecký. Jednak nawet jeśli Harák pisze o nich, analizuje ich mniej popularne dzieła albo przypatruje im się pod nieco innym kątem, przytaczając nowe argumenty na potwierdzenie swych tez. I tak na przykład analizuje poetycki, socrealistyczny debiut Kundery *Poslední máj*. W tym tendencyjnym poemacie Harák stara się odnaleźć motywy i środki ekspresji, będące później podstawą prozy Kundery, skierowanej przeciwko wszelkiej ideologii, wkraczającej w życie osobiste człowieka. Podobnie zaskakującą metodą posługuje się w odniesieniu do innych znanych postaci czeskiej literatury. Książkę J. Škvoreckiego *Příběh inženýra lidských duší* porównuje z tworem żony czeskiego pisarza pt. *Hněj země*, który powstał mniej więcej w tym samym czasie, co *Příběh...*, również za granicą, w Kanadzie. Owo zestawienie prowadzi do zaskakujących wniosków, ukazuje także różnice w metodzie twórczej i światopoglądzie małżonków.

Metodę zestawiania kilku nawiązujących do siebie tekstów lub tekstów o podobnej tematyce stosuje Harák również w odniesieniu do opracowań historyczno-literackich bądź biografii poetów. Poprzez porównanie dostrzeża on nie tylko podobieństwa i różnice między pracami, pisze również o ich walorach artystycznych, które jeszcze bardziej są widoczne w danym kontekście. Tak jest w przypadku oceny kilku książek dotyczących życia i twórczości Jakuba Demla. Harák opisuje prace Jiřego Oliča, Aloisa Plichta, Stanislava Vodičky oraz Josefa Penčika, ukazując przy okazji wady tych książek: pomijanie pewnych ważnych faktów z życia twórcy (Olič), przeoczenie relacji intertekstualnych między utworami Demla i wierszami innych (Plicht), brak dążenia do podsumowania i uogólnienia (Vodička) czy błędy merytoryczne, wynikające z powierzchownej lektury utworów (Penčík).

Teksty dotyczące Demla wskazują na jeszcze jeden obiekt zainteresowania Iva Haráka. Jest nim zespół twórców skupionych wokół miejscowości Tasov. Nimi zajmuje się Autor dość dokładnie, nawet tytuły artykułów świadczą o tym, że pisarze zamieszkujący ten teren stanowią dla niego zwarty zespół, wpływający na siebie i wzajemnie się inspirujący. Pisze więc nie tylko o Demlu (*Další z Tasovského okruhu*), lecz również o Vodičce, któremu poświęca sporo miejsca (*Báseň prózy Stanislav Vodička*), o kochance Demla, pisarce Kytlicovej, Janie Zahradníčku, Karolu Švěstce i innych.

Większość prac Haráka dotyczy poezji i poetów. Autora jednak nie interesuje sama treść analizowanych utworów, koncentruje się on na warsztacie omawianych twórców, przede wszystkim wskazuje na ich wzorce stylistyczne (nawiązujące bądź do indywidualnego twórcy, bądź do danego kierunku w ogóle) oraz metryczne. Odsłania zależności między współczesną literaturą czeską a poezją baro-

ku (np. poezja filozoficzna i religijna Rotrkela), surrealizmem, awangardą oraz undergroundem. Zwraca również baczną uwagę na kierunek, w jakim ewoluje literacka twórczość każdego z wymienionych przez siebie twórców. Żaden z tomików nie jest opisany oddzielnie, Harák umieszcza go w kontekście innych prac danego autora, by móc wskazać, jak się rozwija warsztat pisarski twórcy, czy – odwrotnie – ukazać, że się nie rozwija (od czasu poprzedniej publikacji).

Oddzielając się wyraźnie grupę artykułów stanowią prace poruszające problem syntez historycznoliterackich, których napisanie Harák traktuje jako trudne zadanie, wymagające wiedzy, zdolności syntezy i analizy, a przede wszystkim umiejętności wyboru spośród ogromnej ilości tekstów i twórców. Harák, sam będący krytykiem literackim, ostro ocenia innych krytyków, potrafi jednak obiektywnie wskazać zalety ich syntez, a także docenić wkład pracy. W polemice z treścią zbioru uwag Jungmanna (*Dobrodružství výkladu*) nie zgadza się z umieszczeniem w opracowaniach obok siebie twórców utalentowanych oraz tych mniej uzdolnionych, podczas omawiania recenzji Milana Suchomela (które uznaje za bardzo dobre) wytyka autorowi niedoceniając pewnych faktów historycznych i prądów literackich. Podobnie jest przy okazji omawiania syntezy Jiřego Holego (*Česká literatura 4. Od roku 1945 do současnosti*) czy studiów krytycznych Kratochvíla (*Přiběhy příběhů*), obok wymienienia zalet opracowań, skomentowania zawartości, znajduje się również wykaz błędów różnego typu, skrętnie wynotowanych przez Haráka.

Nepopulární literatura to książka, w której poszczególne teksty nie są ze sobą powiązane według klucza chronologicznego, artykuły nie są zamieszczone w takiej kolejności ich publikacji w czasopismach. Nie ma również sztywnego podziału według gatunków, o których mowa w pracy. Choć Harák rozpoczyna szkicem dotyczącym Beera, który urodził się w 1833 roku, a kończy pracą poświęconą Janie Michalcovej, urodzonej w 1971 r., podziału według daty narodzin twórcy również sztywno się nie trzyma. Jediną pewną cechą, łączącą zbiór w całość, jest kryterium „niepopularności” literatury wszystkich opisanych przez Haráka twórców. I właśnie to kryterium stanowi o wartości poznawczej książki, która analizuje fakty, nie będące powszechnie dostępne i znane każdemu.

Problemem podczas lektury pracy Haráka jest edytorski kształt książki. Nie ma spisu treści, co wobec braku chronologii umieszczonych tekstów, o którym wspomniano wcześniej, może powodować trudności w odnalezieniu konkretnego szkicu krytycznego. Innym problemem, również natury edytorskiej, są bardzo małe odstępy między wierszami, co powoduje, że tekst jest nieprzejrzysty i trudny do odczytania. Te usterki techniczne są właściwie jedynym utrudnieniem dla czytającego; pod względem treści *Nepopulární literatura* stanowi doskonale źródło informacji dla każdego, kto interesuje się najnowszą literaturą czeską.

Anna Janik, Opole